
Systémy politických stran a základní modely opozice*

MIROSLAV NOVÁK**

Institut politologických studií, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy, Praha

Political Party Systems and Fundamental Models of Opposition

Abstract: This article, which is taken from a longer work on political party systems, analyses the fundamental models of opposition, distinguished (after R. A. Dahl) by their degree of concentration, their identifiability, their goals, etc., and indicates their dependence on party systems. Emphasis is placed, amongst other things, on the situation which arises when there are one or two relevant anti-system parties (in the latter case, creating a so-called bilateral opposition). It also analyses the role which an anti-system party of this kind can play (e.g. by exercising what G. Lavau calls the tribunal function), including the problematisation of alternation in the government. Various other possible situations, their advantages and dangers, are illustrated by examples from history, from contemporary stabilised Western democracies, and from the newly-emerging democracies of Central and Eastern Europe, primarily the Czech Republic.

Sociologický časopis, 1995, Vol. 31 (No. 3: 305-320)

Západní pluralitní demokracie se vyznačuje v zásadě existencí institucionalizované a legalizované opozice, která naopak neexistuje v systémech jediné strany ani v systémech hegemonické strany.¹ Rozlišení mezi vládou a opozicí se stává ještě důležitější než tradiční vertikální rozdělení moci na legislativu a exekutivu. Skutečné rozdělení moci prochází především mezi vládou a opozicí; důležitost parlamentu, resp. jeho dolní komory (poslanecké sněmovny), spočívá právě v tom, že je tribunou pro opozici. Demokracie je zajištěná tím, že na základě nejbližších voleb může opozice převzít vládu.

V dějinách bychom mohli najít některé stopy takové oddělené, samostatné organizace opozice, např. instituce tribunů lidu za římské republiky. Později ve středověku hrála tuto roli církve ve vztahu k feudálním monarchům. Od 18. století už funkce opozice

*) Tento článek je mírně upravenou závěrečnou kapitolou autorovy příručky *Systémy politických stran*, kterou připravuje k vydání nakladatelství Karlovy univerzity Karolinum. Autor vyjadřuje díky oběma oponentům za jejich cenné připomínky.

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Dr. Miroslav Novák, katedra politologie, Institut politologických studií FSV UK, Celetná 20, 116 36 Praha 1, fax (02) 26 09 21.

¹) Pokud jde o Wiatrův termín „hegemonické“ strany a v čem se liší od jediné strany, viz klasickou práci [Sartori 1976], v níž Giovanni Sartori rozlišuje mj. mezi systémy 1) jediné strany v přísném slova smyslu, 2) hegemonické strany a 3) predominantní (převládající) strany. Zatímco systém jediné strany v plném slova smyslu nedovoluje žádnou jinou stranu, v systému hegemonické strany jsou povoleny podřízené satelitní strany (např. v bývalém komunistickém Československu socialisté nebo lidovci), které však nesmějí s hegemonickou stranou otevřeně soutěžit o moc a nemohou tedy ohrozit její hegemonii. Konečně v systémech predominantní strany normálně probíhá volební soutěž, ale jedna strana tam regulérně vyhrává jedny volby za druhými a udržuje se tak velmi dlouho u moci. Predominantní strana spadá tedy do systémů soutěže (konkurence), zatímco systém hegemonické strany je jen parodií politické soutěže a (podobně jako jediná strana) do systémů politické soutěže nepatří.

nebyla organizována izolovaně: místo aby ve státě byly vytvořeny oponující instituce, tyčící se proti institucím vládním, vytváří se mezi nimi soupeření tím, že „moc omezuje moc“. Opozice se tak utváří uvnitř politické moci a nikoli už vně politické moci, ale cíl zůstává v zásadě stejný. Rozdělení moci na legislativu a exekutivu původně vycházelo ze stejného záměru: parlament omezoval moc krále. Podle předního francouzského politologa Maurice Duvergera subtilní rozlišení mezi výkonnou a zákonodárnou mocí mělo za cíl jen legitimovat, ospravedlňovat tento dualismus technickým rozdělením úkolů. Dělná moc byla tak vlastně prezentována jako důsledek dělby práce [Duverger 1981: 539]. Časem monarcha zmizel a jakobínský experiment ukázal nebezpečí moci soustředěné v rukou národního shromáždění. Bikameralismus, tj. rozdělení parlamentu do dvou komor, byl mj. odpovědí na tento problém.

Rozvoj politických stran v 19. a 20. století nejen výrazně modifikoval klasické rozdělení moci, ale také vedl ke změně funkce opozice tím, že ji opět zavedl mimo vládu. Menšinové politické strany jsou tak podle Duvergera jakýmsi nástupci, dědici tribunů lidu.²

Významný americký politolog Robert A. Dahl zdůrazňuje v roce 1966 [Dahl 1966a], že v dějinách se jen vzácně vyskytují stabilní instituce, poskytující prostředky k činnosti legální, pokojné a organizované politické opozice. Pokud pak jde o legální a pokojnou opozici mezi organizovanými politickými stranami, je to jev ještě výjimečnější, omezující se v podstatě na nevelký počet zemí západní Evropy a anglicky mluvícího světa. Pozdější nástup pluralitní demokracie v zemích jižní Evropy (70. léta), Jižní Ameriky (80. léta) a středovýchodní Evropy (90. léta) tuto situaci naštěstí zlepšil.

Ghita Ionescu definoval obecně pojem opozice a odlišil ho od jeho zvláštní formy, kterou představuje institucionalizovaná a legalizovaná politická opozice: „Opozice v širokém slova smyslu se vztahuje na každé postoje nebo činy, dohodnuté, spontánní (živelné) nebo záměrné, ojedinělé nebo stálé, ze strany formálních nebo neformálních skupin nebo jednotlivců, za každých okolností a všemi prostředky, namířené proti existující moci. V tom smyslu v každé společnosti zahrnuje opozice celé pole pohnutek a projevů konfliktu, které se řadí v zásadě do dvou oddělení: konfliktu zájmů (...) a konfliktu hodnot (...).

[Naproti tomu] politická opozice jako instituce a prvek ústavní politické procedury, je reprezentována jednou nebo více politickými stranami, které se před voliči na základě veřejně vyhlášeného souhrnu hodnot ucházejí o výkonnou moc a nepodaří se jim získat množství hlasů potřebné k tomu, aby mohly vyjadřovat vůli svrchovaného lidu. Hrají pak roli a plní funkci tím, že kritizují stávající vládu, její zákonodárnou a výkonnou činnost i

²) Na tuto Duvergerovu myšlenku navázal jiný francouzský politolog, Georges Lavau [Lavau 1969], svou tezí o tribunské funkci („fonction tribunitienne“). Tribunskou funkci připisuje těm politickým stranám, které hájí skupiny, jež mají dojem, že jsou vyloučeny z účasti v daném systému. Tím pádem politické strany, které jsou zjevně (manifestně) nepřátelské politickému systému a jeho hodnotám (tzv. antisystémové strany), mohou podle této perspektivy za určitých podmínek plnit latentní (skrytý) způsobem tribunskou funkci a přispívat tím nepřímo k zachování určitých prvků tohoto systému. To má znamenat, že fakticky přestávají být revoluční (nebo separatistické atd.), dále, že nabyly dost síly a reprezentativity k tomu, aby mohly účinně blokovat nebo překážet fungování systému, aniž by se ten zmohl odpovědět na to represí nebo zákazem těch stran, konečně že mají dostatečnou autoritu nad skupinami, za jejichž mluvčí se vydávají, aby jim zabránily pořádat divoké akce.

hodnoty, o něž se opírá, a to v parlamentu nebo prostřednictvím jakékoli jiné ústavní činnosti nebo informace. Jejich cílem je dosáhnout změny vládní činnosti a zákonodárství a případně vystřídat vládu v důsledku nových [volebních] konzultací nebo se s ní o moc podělit.

První rozdíl mezi opozicí a politickou opozicí spočívá v tom, že politická opozice je vždycky institucionalizována, uznána a legitimována. Proto je politická opozice její činností; to předpokládá, že termín politická opozice (a to je druhý rozdíl) se vztahuje jedině na situace, kdy má možnost působit, nebo, jak by se dalo dokonce říci, kdy má nejen povoleno působit, ale kdy je pověřena funkcí, a kdy institucionalizované politické strany mohou otevřeně soutěžit o moc. Konečně pak politická opozice na rozdíl od opozice je historická v tom smyslu, že se projevuje od konce 18. a začátku 19. století v režimech, které dlouhý historický vývoj dovedl k této široké institucionalizaci, jíž je politická opozice dovršením.“ [Ionescu 1967b: 8-10].

Ionescu má zcela pravdu, že legalizovaná politická opozice představuje jednu z forem opozice v širokém slova smyslu. Ve své knize „Od Pražského jara k Moskevskému jaru“ [Novák 1990: 58-59] jsem však upozornil na nevýhodu Ionescova rozlišení „opozice“ a „politické opozice“: mohlo by nesprávně sugerovat, že každá politická opozice je skutečně uznaná a legalizovaná, a že tedy žádná opozice, která uznaná a legalizovaná není, nemůže mít vysloveně politický charakter (a že by se mohlo jednat pouze o kulturní opozici, o náboženskou opozici apod.). Proto jsem navrhl drobnou úpravu: rozlišovat mezi opozicí v širokém slova smyslu, jak to dělá Ionescu, a nikoli „politickou“, nýbrž *legalizovanou neboli uznanou* politickou opozicí jako jednou z jejích forem (může totiž existovat také nelegalizovaná politická opozice). V režimech sovětského typu jsme se mohli setkat s nejrůznějšími formami *nelegalizované* opozice, z nichž některé měly výrazně politický ráz. Mluvím v souvislosti s těmito režimy o nelegalizované opozici, nikoli o ilegální opozici, protože představitelé některých takových forem opozice, např. skupin bojujících za lidská práva jako byla u nás Charta 77, prohlašovali, že jejich existence a jejich činnost jsou legální, úřady je však za legální neuznávaly.

Analýza vlivu stran na funkci opozice se pochopitelně týká především pluralitních režimů (neboli režimů s politickou soutěží). Dnes už klasickou klasifikaci základních modelů opozice v demokratických režimech provedl Dahl. Podle něho se opozice mohou lišit přinejmenším v šesti důležitých bodech:

1. ve stupni organizační soudržnosti neboli koncentrace opozičníků,
2. v míře soutěživého neboli konkurenčního charakteru opozice,
3. v místě setkání mezi opozicí a vládou,
4. ve stupni jasnosti, zřetelnosti a identifikovatelnosti opozice,
5. v cílech opozice,
6. ve strategiích neboli prostředcích opozice.

První otázkou je zde podle Dahla stupeň *organizační soudržnosti neboli koncentrace opozice* [Dahl 1966b: 86]. Stupeň koncentrace opozice závisí na *systému stran*.

Systém stran je „konstelace utvořená v rámci daného politického režimu souhrnem vzájemně závislých prvků, vyplývajících [především] z počtu a velikosti existujících politických stran“ [Quermonne 1986: 214]. Podle Jeana Blondela lze vzít v úvahu pět základních proměnných: počet stran, jejich poměrnou velikost, jejich ideologické charak-

teristiky, sociální povahu jejich klientely a charakteristiku jejich organizace a jejich vedení [Blondel 1968].

Nejvyšší stupeň koncentrace opozice existuje v bipartistických systémech (systémech dvou stran, dvoustranických systémech), kdy strana, která není u moci, monopolizuje téměř všechnu opozici. V multipartistických systémech (systémech více stran) bude pravděpodobně opozice rozptýlena do různých stran. Vedle počtu relevantních stran má však koncentrace opozice ještě jinou dimenzi: strany se neobyčejně liší podle toho, zda jsou nebo nejsou vnitřně jednotné (tuhé, disciplinované), což se dá zjistit např. podle toho, jak jejich členové hlasují v parlamentu. Např. ve Spojených státech existuje bipartismus, ale v důsledku velmi slabé vnitřní jednoty obou hlavních stran je tam často opozice skoro tak rozptýlena jako v evropských multipartistických systémech [Dahl 1966b: 88]. Na parlamentním poli se tedy ve Spojených státech opozice blíží někdy víc italskému systému než britskému.³

Na druhé straně pevné a stejnorodé koalice mohou dát multipartismu fyziogonii blízkou tuhému bipartismu a učinit opozici soudržnější, umírněnější a jasnější. Sartori v té souvislosti bere v úvahu počet pólů, ideologickou vzdálenost mezi póly (polarizaci) a odstředivé nebo dostředivé tendence, které vyplývají z jejich vzájemného vztahu. Rozlišení mezi bipartismem a multipartismem lze podle něho nahradit rozlišením *bipolárních* a *multipolárních* systémů stran.

„Bipolární“ neboli dvoupólový znamená, že faktické fungování systému stran se točí okolo dvou pólů (ať už jsou strany dvě, tři nebo čtyři). V takovém případě systém nemá střed, nemá pól středu. „Multipolární“ neboli mnohopólový označuje takový systém stran, který je organizován okolo víc než dvou pólů, a v tom případě má střed. Důležitý však není jen počet pólů, ale především *vzdálenost*, distance, která je odděluje. Když je spektrum politických názorů krajní, extrémní, tj. když pravý a levý pól politického systému představují vskutku „dva opačné póly“, řekneme, že systém je silně *polarizovaný*. Polarizovaný systém označuje tedy situace extrémní vzdálenosti a silného protikladu [Sani, Sartori 1982]. V takovém případě schází základní konsensus.⁴

Základní význam má podle Sartoriho rozdíl mezi pluralismem extrémním (silně polarizovaným) a pluralismem umírněným (slabě polarizovaným). Podle toho extrémní pluralismus (s víc než pěti relevantními stranami) je multipolární, polarizovaný a má odstředivé sklony. Umírněný pluralismus na základě tří nebo čtyř relevantních stran je bipolární a dostředivý. Pokud jde pak o bipartismus britského typu, ten je dostředivý, samozřejmě bipolární, ale nikoli polarizovaný [Sartori 1966: 138-139].

³) Pokud jde o volební pole, vztahuje se to na volby do Senátu a Sněmovny reprezentantů, ale neplatí to pro prezidentské volby, kde se střetávají dva soupeři, a jejichž kampaň je poměrně umírněná, jasná a nepřiliš demagogická [Duverger 1981: 545].

⁴) S použitím kategorií Davida Eastona [Easton 1965] Sartori vyvozuje: 1. Konsensus na úrovni společnosti neboli základní konsensus implikuje homogenní politickou kulturu; není nevyhnutelnou podmínkou demokracie, ale usnadňuje ji a demokracie by k takovému konsensu měla směřovat, jinak se stane křehkou a může selhat. 2. Procedurální konsensus neboli konsensus na úrovni režimu je podmínkou sine qua non demokracie. 3. Pokud jde o konsensus na úrovni politické taktiky, linie a členů vlády, nastoluje to princip, podle něhož „demokracie je diskuse“ a v tom smyslu patří k charakteristickým složkám demokracie dissent, opozice a nesouhlas [Sartori 1993: 92-93].

Ke zkoumání vlivu koncentrace na modely opozice je užitečné kombinovat dvě dimenze: počet stran a stupeň jejich vnitřní soudržnosti. Dostaneme tak čtyři jednoduché kategorie:

1. bipartistické systémy, v nichž každá strana je silně vnitřně soudržná, tj. tuhá (jako ve Velké Británii),
2. bipartistické systémy, kde strany mají poměrně slabý stupeň vnitřní jednoty, tj. jsou pružné (jako v USA),
3. multipartistické systémy, kde každá strana je vnitřně silně jednotná, tj. tuhá (jako ve Švédsku a Norsku),
4. multipartistické systémy se slabým stupněm vnitřní jednoty stran, tj. s pružnými stranami (jako v Itálii nebo ve Francii za 4. republiky).

Opozice přizpůsobí pravděpodobně svou politiku charakteru systému stran [Dahl 1966b: 90].

Multipartismus a bipartismus plodí zcela odlišné struktury. V systému dvou disciplinovaných stran se opozice stává skutečnou institucí. Dělbě úkolů mezi vládou a opozicí odpovídá rozdělení orgánů mezi většinovou stranu a menšinovou stranu. Opozice je dostatečně odlišená, takže ji lze bez větších problémů identifikovat. Ve Velké Británii má vůdce opoziční strany oficiální titul „leader opozice vlády jejího Veličenstva“, je státem placen, a opozice tak nabývá veřejné funkce, poslání. V multipartistických systémech se opozice takové institucionalizaci vzpírá, protože její hranice vůči vládě nejsou jasně vymezeny. Existují vlády, které se opírají o alternativní většiny: některé projekty prosadí díky levici, jiné díky pravici, a tak se mezi vládou a opozicí stírá veškerý rozdíl. I v tom případě, že se vláda opírá o jasněji vymezenou většinu, tato většina není tak jasná ani tak stabilní jako v systému dvou stran, protože za multipartismu mohou vést intriky ke změně nebo dokonce převrácení koalicí. Kromě toho je tam opozice často složena z nesourodých prvků, obvykle ještě heterogennějších než vládní většina. Je totiž snazší se domluvit proti nějaké politice než pro ni; je dokonce možné ocitnout se v opozici bez jakékoli skutečné dohody, jak se to stává v případě spojení extrémů. Funkci opozice tady nezajišťuje žádný skutečný orgán.

V systému dvou stran však obvykle zůstává sjednocená opozice opozicí umírněnou, což vyplývá z toho, že alternace, tj. střídání u moci, je tam pravděpodobnou eventualitou, a opozice, která má realistickou šanci převzít sama vládu do svých rukou, nemá zájem na přílišné demagogii, která by se mohla obrátit proti ní.⁵ Centripetální neboli do-

⁵) To se samozřejmě nevztahuje na situaci, kdy jedna ze dvou stran bipartistického systému je totalitní. Jak na to poukazují dále, taková konstelace je dlouhodobě neudržitelná. Bipartismus – a obecněji bipolarita – totiž dobře fungují a jsou životaschopné jen tehdy, když protiklad dvou soupeřů se týká jen prostředků a druhotných cílů, zatímco hlavní rysy politického systému oba přijímají. Duverger v té souvislosti hovoří o *technickém* bipartismu, na rozdíl od *metafyzického* bipartismu, kde soupeření se týká samé podstaty režimu a kde konflikt má nesmiřitelný ráz [Duverger 1981: 303]. Jinak řečeno, bipartismus funguje nejlépe, když existuje nejen procedurální konsensus, ale i základní konsensus, když ideologická vzdálenost je poměrně malá, když názorové rozpětí není příliš široké a jeho distribuce je normální ve statistickém smyslu slova, tj. ve formě zvonu: nejsilnější je střed, z něho se na obě strany – nalevo i napravo – zhruba stejně a postupně

středivý charakter volebního boje působí stejným směrem. Naopak v multipartistickém systému směřuje opozice normálně k demagogii. Opoziční strany se nemusejí nikterak obávat, že budou přitlačeny ke zdi, a proto se mohou klidně, nerušeně oddávat, věnovat přehnaným kritikám a nerealistickým slibům. Charakter volebního boje tlačí ke stále vyšším nabídkám a slibům, k boji proti nejbližšímu sousedovi (u nás např. volební heslo ODA „Nejsme stranou jednoho muže“, namířené proti ODS) a k vládě extrémů.

Ale tato násilná opozice přesto zůstává opozicí nejasnou. Rozdílnost, rozmanitost stran, ze kterých se skládá a jejich vzájemné soupeření brání předložit veřejnému mínění jasnou alternativu, jasný výběr, což by mu umožnilo projevit skutečně svou vůli. To, že demarkační čára mezi většinou a opozicí se dá někdy těžko vyznačit a to, že existuje běžně bilaterální opozice na obou krajních pólech politického spektra, tuto nejasnost ještě zvyšuje. Michael G. Roskin např. uvádí, že co klade potíž v politickém spektru nově se tvořících demokracií ve střední a východní Evropě po roce 1989, je, že liberálové se tam ocitají ve středu v bilaterální opozici jak k nacionalistické nebo agrární konzervativní pravici, tak k exkomunistické levici [Roskin 1993: 58-59].

Naopak v systému dvou stran zůstává přes svou umírněnost opozice jasná: veřejné mínění může dost přesně pochopit rozdíl mezi většinovým a menšinovým hlediskem a rozhodnout se tak se znalostí věci. Tato čitelnost opozice přispívá k upevnění demokracie a její akceschopnosti.

V multipartistickém systému se nejasnost ještě zvětšuje tím, že vedle vnější opozice – představované menšinovými stranami – tam existuje i opozice vnitřní, tj. mezi stranami vládní většiny. Vládní rozhodnutí vyplývají z kompromisu mezi stranami, které společně vykonávají moc, ale každá z nich si vyhrazuje právo hájit své vlastní stanovisko před svými straníky a voliči, kritizovat vládní kompromis a svádět na své koaliční partnery odpovědnost za jeho nedostatky. Podle Duvergera technika této vnitřní opozice spočívá v tom, že se odlišují bezprostřední praktické potřeby od dlouhodobých strukturálních reforem obsažených ve stranické doktríně: účast na vládě se ospravedlňuje odvoláním na ty první, zatímco kritika vládního kompromisu vychází z druhých. Proto bude vnitřní opozice o to snazší a o to účinnější, oč bude stranická doktrína soudržnější a revolučnější, aby nevypadala jako pouhá záminka k účasti na vládě. To podle Duvergera vysvětluje virtuozitu komunistických stran při praktikování vnitřní opozice, zvláště patrnou v koaliciích krátce po druhé světové válce (zejména ve Francii a Itálii). Jejich struktura, ideologie i kádry bránily tomu, aby byly podezírány ze zburžoaznění, z opuštění základních cílů ve prospěch bezprostředních výhod ministerských křesel. Uvnitř buržoazních a sociálně-demokratických vlád zůstávaly jakýmsi cizinci, což jim usnadňovalo se od nich distancovat, desolidarizovat. Využívání přidružených organizací jako jsou odbory zvyšovalo ještě účinnost vnitřní opozice.

Velmi zajímavá situace opozice je ve Švýcarsku. Už v USA, kde jsou obě hlavní strany decentralizované, není snadné rozlišit vládu od opozice a jasně identifikovat opozici. Ve Švýcarsku je to ještě daleko těžší [Dahl 1966b: 99]. Kromě toho, že jsou tam strany rovněž decentralizované, nejsou jen dvě, ale je tam multipartismus. Výkonná moc, kterou ve Švýcarsku zastává zvláštní typ vlády, tzv. federální neboli spolková rada, se skládá ze zástupců všech hlavních stran včetně katolíků (křesťanských demokratů) a od

počet stoupců názorového spektra snižuje. Nerozhodní a váhaví se soustřeďují blízko středu, mezi dvěma stranami [Sartori 1970].

roku 1959 i socialistů, kteří se obvykle chovají nestrannicky. Přidejme k tomu praxi referenda.

Povahu a formu opozice neovlivňuje jen počet stran a jejich vnitřní struktura a disciplinovanost, ale také jejich velikost a jejich aliance. Jinak zastává funkci opozice velká strana, která sdružuje četné a mnohdy protikladné zájmy, a jinak ji zastává malá strana, která sdružuje jen několik osobností nebo několik jasně vymezených zájmů: malá strana bude obvykle demagogičtější a výstřednější. Sociální různorodost strany je podle Duvergera možná ještě důležitější než její velikost: strana vyjadřující zájmy jedné, poměrně stejnorodé sociální třídy může zaujmout jednoznačnější postoj než strana vyjadřující protikladné zájmy několika tříd nebo jedné nesourodé třídy (jako jsou střední třídy nebo buržoazie). Strany však vymyslely techniku přepážkované propagandy („propagande cloisonnée“), která jim umožňuje vyhnout se nevýhodám různorodosti; jde o to, podporovat požadavky každé sociální skupiny zvlášť pomocí úzce specializované propagandy, která je co nejvíc oddělena od propagandy určené pro jiné sociální skupiny. Je tak možno hájit současně rolnické požadavky na vysoké ceny zemědělských výrobků i přání dělníků, aby ceny potravin byly co nejnižší atd. Moderní masové sdělovací prostředky, zejména pak televize, znesnadňují užívání takové techniky.

Existence dominantní nebo predominantní strany⁶ také vede k jistým důsledkům pro opozici. Když predominance trvá velmi dlouho, opozice je odsouzena k bezmoci. To platí i o bipartistické formě, jejíž fungování se pak velice liší od bipartistického „mechanismu“, jak ho definoval Sartori.⁷ Pokud je opozice dlouhodobě vzdálena, odstavena od moci, může ji to přivést k násilnějšímu a demagogičtějšímu postoji. Občané pak mohou ztrácet zájem o politiku a volby. Příkladem je ultradominance radikální strany ve Švýcarsku ve 2. polovině minulého století od roku 1874, k níž došlo za multipartismu, dokud nebyl zaveden volební systém poměrného zastoupení, a ultradominance demokratické strany v jižních státech USA. V obou případech se dala pozorovat výrazná volební neúčast. Ve Švýcarsku rozmach referenda a lidové iniciativy vrátil do určité míry opozici účinnost. V USA systém primárních voleb usnadňující frakce v demokratické straně také aspoň trochu působil ve stejném směru.

Soutěživý neboli konkurenční charakter opozice závisí zčásti na jejím stupni koncentrovanosti. Jak upozorňuje Dahl, konkurenčnost se nevztahuje k psychologickým ori-

⁶) Připomeňme, že „dominantní“ strana (termín je Duvergerův) je po určité období – řekněme víc než tři řádné volby po sobě – podstatně větší než kterákoli jiná politická strana. Nemusí mít však sama nadpoloviční většinu poslaneckých křesel. Naproti tomu „predominantní“ strana (termín je Sartoriho) má po stejné období nadpoloviční většinu křesel, ale nemusí být podstatně větší než kterákoli jiná strana (např. při bipartistické formě může být rozdíl mezi predominantní a druhou stranou poměrně malý). Stranu, která by byla predominantní i dominantní zároveň, můžeme nazývat „ultradominantní“. Pojem ultradominantní strana navrhl ve své příručce Roger-Gérard Schwartzberg [Schwartzberg 1977: 578-579]. Pokud by si ODS dlouhodobě udržela svou současnou pozici, odpovídala by Duvergerově definici dominantní strany.

⁷) Sartoriho definice „mechanismu“ bipartismu zahrnuje např. to, že 1) každá z dvou stran je rozhodnuta vládnout sama (což z bipartistického mechanismu vyřazuje vlády tzv. velké koalice či celonárodního sjednocení) a 2) to, že alternace čili střídání u moci je pravděpodobnou eventualitou (dlouhodobé převládání jedné strany je tudíž i za existence dvoustranné „formy“ v rozporu s jeho definicí bipartistického mechanismu; podle Sartoriho taková situace spadá pod jiný systém stran, tzv. systém „predominantní“ strany).

entacím politických aktérů, ale ke způsobu, jaký je vztah mezi zisky a ztrátami soupeřů při volbách a v parlamentu. Lze podle Dahla analogicky s pojmem teorie her říci, že dvě strany jsou ve vztahu přísné soutěže (hry s nulovým součtem), pokud používají takové strategie, že zisky jednoho se budou přesně rovnat ztrátám druhého. Vzhledem k tomu, že počet křesel zákonodárského sboru je předem určen, pak pokud pouze dvě strany prezentují kandidáty do voleb, vstupují nutně do přísně konkurenčního boje, protože křesla získaná jednou stranou budou pro druhou stranu ztracena. Dvě strany mají ovšem charakter přísně konkurenční jedině tehdy, jestliže používají takové strategie, které nemohou být současně strategiemi vítězné koalice. Je jasné, že žádný zákonodárský sbor není neustále přísně konkurenční: jistá opatření jsou přijímána drtivou většinou či dokonce téměř jednomyslně, zatímco v jiných bodech ponechává stranické vedení záměrně svým poslancům svobodu hlasovat, jak uznají sami za vhodné. Lze tedy podle Dahla považovat za přísně konkurenční ty strany v parlamentu, které jsou přísně konkurenční v klíčových hlasováních: hlasování o vytvoření vlády, o důvěře vládě, o základních zákonodárných a rozpočtových opatřeních navrhovaných vládou atd.

Dalo by se předpokládat, že v systému tuhého bipartismu, ať už je parlamentní nebo prezidentský, je soupeření vždy přísně konkurenční. Nejlepším příkladem by byla samozřejmě Velká Británie. Za určitých okolností se však obě strany mohou rozhodnout spolupracovat buď v parlamentu nebo ve volbách nebo v obou případech. Ve Velké Británii se za obou světových válek hlavní politické strany dohodly nahradit soutěž spoluprací: utvořily se koaliční vládní kabinet a volby byly odloženy na dobu po skončení války. To bývá nazýváno „celonárodním sjednocením“. V Rakousku od roku 1947 lidová strana utvořila se socialisty vládní koalici, takže vlastně nezůstala v parlamentu takřka žádná opozice, ale při volbách obě strany přísně soutěžily. Krajní případ nahrazení soutěže koalicí se vyskytl v Kolumbii, kde dvě hlavní strany uzavřely pakt, aby odstranily soutěž nejen v kongresu, ale i během národních voleb. O zvláštním případě Švýcarska, kde všechny strany významné na federální úrovni tvoří vládní koalici, jsme už hovořili.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývá, že ani v systému tuhého bipartismu nemusí nastat nutně za každých okolností přísná soutěž. Jak však poznamenává Dahl, pokoušení přejít od koaliční spolupráce k soutěži tam musí být veliké, zejména pro tu stranu, která věří ve svou schopnost dosáhnout většiny hlasů. Např. v roce 1922 se členové parlamentního klubu konzervativní strany vzepřeli svému leaderovi Austenovi Chamberlainovi a sesadili ho, protože se snažil udržet s liberály koalici z doby 1. světové války. V systému dvou stran vede koalice k vážným napětím, a je proto nejčastěji odsouzena k nestabilitě.⁸ Ve Spojených státech jsou obě hlavní strany přísně konkurenční při prezidentských volbách, a obvykle i při volbách do kongresu; ale stranická disciplína ve Sněmovně reprezentantů a v Senátu je slabá a běžně se stává, že část poslanců jedné strany utváří vítězné koalice s částí poslanců z druhé strany, a to i při klíčových hlasováních.

V multipartistických systémech je přísná soutěž nepravděpodobná, ba nemožná, ledaže by jedna strana sama získala nadpoloviční většinu. Vždyť pokud dvě strany nechtějí utvořit koalici, nemůže vzniknout žádná většina. Kromě toho tam strany nemusejí být přísně konkurenční ani při volbách, neboť se někdy podílejí na volebních aliancích, které různě omezují jejich soutěžení (např. jediný kandidát ve druhém kole ve Francii).

⁸) Jak však poctivě poznamenává Dahl v jedné ze svých nedávných prací [Dahl 1995: 331], přes jeho pochybnosti se nakonec koalice udržela v Kolumbii po celé předem dohodnuté období.

Proto tedy, jak konstatuje Dahl, konkurenční charakter opozice závisí do značné míry, i když jen částečně, na počtu a povaze stran, tj. na stupni koncentrace opozice [Dahl 1966b: 95]. V dějinách se vyskytují příklady široké palety možností: od systému, v němž je opozice koncentrována v jediné straně, jež je přísně konkurenční, až k systémům, kde menšinová strana, která by normálně měla reprezentovat opozici, utvoří koalici s většinovou stranou jak ve volbách, tak v parlamentu, přes rozličné systémy, v nichž strategie opozice jsou zároveň kooperativní i konkurenční.

Tabulka: Soutěž, kooperace a koalice: typy systémů stran

Typ systému	Opozice		Příklady
	Při volbách	V parlamentu	
1. Přísná soutěž	přísná soutěž	přísná soutěž	Velká Británie
2. Kooperativně-soutěživý			
a) bipartismus	přísná soutěž	kooperace a soutěž	USA
b) multipartismus	kooperace a soutěž	kooperace a soutěž	Itálie, Francie za 4. republiky
3. Koaličně-soutěživý			
a) bipartismus	přísná soutěž	koaliční	Rakousko, Velká Británie za války
b) multipartismus	kooperace a soutěž	koaliční	Itálie 1945-47
4. Přísně koaliční	koaliční	koaliční	Kolumbie

Pramen: podle [Dahl 1966b: 94]

Místem setkání mezi opozicí a vládou nazývá Dahl situace nebo okolnosti, za nichž opozice používá své politické zdroje k tomu, aby přiměla vládu změnit svou orientaci. V demokratických režimech má opozice možnost stavět se proti vládě buď tak, že ovlivňuje veřejné mínění, aby mohla v následujících volbách získat větší procento hlasů a poslaneckých křesel a volby vyhrát, nebo tak, že vstoupí do vládní koalice, nebo že získá podporu v parlamentě k prosazení nebo odmítnutí jistých zákonů, nebo konečně tak, že vyjednává s nezávislými nebo polooficiálními organizacemi. Poměrná důležitost jednotlivých míst setkání se v různých systémech liší. V některých systémech existuje jedno místo setkání, které je rozhodující, důležitější než ostatní, a vítězství v něm vede obvykle k vítězství v ostatních místech. V jiných systémech není takové rozhodující místo, což mj. znamená, že když tam opozice zvítězí na jednom místě, může na jiných místech prohrát.

Je jasné, že v jistém smyslu v každé demokracii tvoří veřejné mínění rozhodující místo. Vliv na veřejné mínění je velmi důležitý a naopak slabý vliv na veřejné mínění představuje značný handicap. Nicméně důležitost a rozdělení veřejné podpory nutné k vítězství opozice se v různých demokratických režimech mění. Podle poměrné důležitosti jednotlivých míst setkání mezi vládou a opozicí rozlišuje Dahl čtyři dost odlišné modely.

1. Ve Velké Británii jsou takovým poměrně rozhodujícím místem parlamentní volby. Nutnou a postačující podmínkou k tomu, aby tam opoziční strana mohla výrazně změnit politiku vlády, je v zásadě získání většiny parlamentních křesel. Na základě toho nabývá opozice možnosti sestavit vládu, a v důsledku vnitřní stranické jednoty, soudržnosti a disciplinovanosti se může bývalá opozice, která se nyní dostala k vládě, spolehnout na svou většinu v Dolní sněmovně, že bude podporovat její politiku. Opo-

zice se proto věnuje tomu, aby získala veřejné mínění na svou stranu. Sám parlament není tedy ani tak místem skutečného setkání mezi opozicí a vládou, ale spíš fórem, z něhož se dají připravovat příští volby. Debaty tam nemají tolik za úkol přesvědčit poslance, jako spíš ovlivnit publikum, tj. budoucí voliče. Vyjednávat o vstupu do vládní koalice by bylo pro opozici nesmyslné.

2. V zemích, kde na rozdíl od Velké Británie volby nejsou rozhodující, i když jsou důležité, je poměrně rozhodující utvoření vládního kabinetu. Je velmi pravděpodobné, že v otázkách, na nichž se vládní koalice dohodne, ji bude parlament podporovat, zatímco strany, které se nepodílejí na vládním kabinetu, mají mnohem méně šancí prosadit své politické záměry.

Taková je situace v zemích jako je Belgie, kde existuje multipartismus a kde poslanci hlasují dost disciplinovaně. Podobně tomu bývá také v Rakousku po druhé světové válce za tzv. velké koalice lidovců a sociálních demokratů. V těchto zemích se samozřejmě strany snaží ovlivnit veřejné mínění a dobýt poslanecká křesla, ale považují více méně za jisté, že nebudou moci vládnout jinak než v rámci koalice. Proto na rozdíl od britských stran upravují svoji strategii tak, aby mohly využít všech příležitostí ke vstupu do vládnoucí koalice, nebo ji nahradit jinou koalicí nebo vyvolat jiné volby, od nichž si slibují zlepšení svých vyjednávacích (handlovacích) možností.

3. Některé země, které bychom v důsledku fungování jejich stran a jejich vládních institucí mohli zařadit do druhé kategorie, se ve skutečnosti blíží systému, v němž volby a výběr vládní koalice jsou rozhodující, jen pokud jde o jiná oficiální místa setkání, např. parlament, byrokracii, místní administrativu atd. Avšak v řadě klíčových otázek se přechází od těchto oficiálních míst k handlování mezi ohromnými aliancemi tvořenými velkými sdruženími. To je typické pro některé skandinávské země, kde by se dalo hovořit o demokratických korporacích nebo o pluralitní demokracii obsahující vysoce organizovaná sdružení.

4. Nakonec existuje skupina zemí, která se do jisté míry podobá zemím třetí kategorie v důsledku rozptýleného nebo pluralitního charakteru klíčových rozhodnutí, ale liší se od nich tím, že žádné místo – ať už je oficiální nebo ne – není rozhodující. To plyne ze záměrného rozptýlení moci díky takovým ústavním dispozicím, jako je federalismus, rozdělení moci a checks and balances. Krajními případy této čtvrté kategorie jsou Spojené státy a Švýcarsko, ale patří sem i Spolková republika Německo.

Identifikovatelný charakter opozice je v politickém systému do značné míry výsledkem tří výše zmíněných faktorů: soudržnosti, konkurenčního charakteru a poměrné důležitosti jednotlivých míst setkání.

1. V klasickém modelu se dá opozice jasně identifikovat. Hlavní místa setkání mezi opozicí a vládou jsou parlament, parlamentní volby a masové sdělovací prostředky. Existují jen dvě velké strany, obě jsou vysoce jednotné, takže opozice je silně soustředěná do jedné strany. Obě strany jsou přísně konkurenční v parlamentu i při volbách. Opozice se tam dostatečně jasně odlišuje, takže se dá identifikovat bez problémů. Tak je tomu ve Velké Británii.
2. Spojené státy a zejména Švýcarsko se nacházejí na druhém pólu extrému. Ve Spojených státech jsou místa, kde dochází ke střetům mezi stoupenci a odpůrci vládní politiky, roztroušena mezi obě komory kongresu, státní byrokracii, tribunály, padesát států, ba i Bílý dům sám. Obě strany jsou decentralizované a v kongresu aplikují koopera-

tivně-konkurenční strategie. Není tam tedy snadné odlišit opozici od vlády, a je neobyčejně obtížné identifikovat opozici.

Ve Švýcarsku je opozice ještě méně odlišená od vlády, protože k těm rysům, které ve Spojených státech zmenšují její odlišný charakter, Švýcaři přidávají ještě multipartismus, praxi referenda a vládu (federální neboli spolkovou radu), která se skládá z členů všech hlavních politických stran a jejíž členové se tradičně chovají nestrannicky.

Jaké jsou *cíle opozice*? Političtí aktéři mají cíle dlouhodobé a krátkodobé, přičemž krátkodobé nemusejí být funkcí dlouhodobých, naopak krátkodobé cíle mohou ovládnout jejich strategii do té míry, že dlouhodobé cíle jsou jen jejich důsledky. Kromě toho veřejné neboli ostenativní cíle nemusí být cíli reálnými neboli soukromými.

Dahl proto navrhuje vyjít z toho, že některé cíle, ať jsou dlouhodobé nebo krátkodobé, veřejné nebo soukromé, jsou dominantní neboli řídicí, a rozlišuje dále mezi cíli a strategiemi. Dominantní neboli řídicí cíle (controlling goals) opozice jsou takové cíle, k nimž hodlá dospět změnou vládní politiky. Strategií opozice jsou prostředky, jež si vybírá k dosažení těchto cílů.

Pokud jde o cíle, opozice může podle Dahla útočit na vládu proto, že chce změnu (nebo proto, že se brání možné změně) buď a) vládního personálu nebo b) jistých zvláštních specifických prvků vládní politiky nebo c) politické struktury nebo d) sociálně-ekonomické struktury. Duverger navrhuje jednodušší klasifikaci dominantních cílů opozice, kterou prezentuje v obecném rámci boje mezi stranami: 1) boj bez principů, 2) boj o druhotné principy a 3) boj o základní principy.

Spojené státy odpovídají podle Duvergera první kategorii: obě hlavní strany zde tvoří soupeřící týmy, z nichž jeden má moc, ze které by ho druhý rád odstavil. Tento souboj „in“ a „out“ nenabývá nikdy fanatického charakteru a nijak nevytváří hluboké rozdělení v zemi. Lze mu podle Duvergera vytknout, že zbavuje opozici skutečného významu, snižuje její funkci ve státě, oslabuje demokracii tím, že odnímá volbám charakter výběru mezi různými politikami. Lokální charakter americké politiky není jen důsledkem jednomandátových obvodů (vždyť senátoři jsou voleni v rámci států, které někdy reprezentují ohromné obvody), ale nepřítomnosti doktríny a principu v politických stranách, což dává první místo zájmům, zejména partikulárním a lokálním, které jsou nejbližší. V prezidentských volbách absence principu posiluje osobní ráz boje.

Druhé kategorii odpovídá Velká Británie, země evropského severu a Německo. Rozdělení stran zde odpovídá doktrínálnímu a sociálnímu štěpení (cleavage). Např. konzervativci a labouristé mají odlišné koncepce v oblasti rozdělování příjmů nebo struktury elit, odpovídající do značné míry odlišným sociálním vrstvám, na něž se prioritně orientují, ale shodují se v základních principech demokratického politického režimu a v jejich pravidlech hry. Opozice nabývá na rozdíl od americké situace jasné a pevné formy, ale aniž by zpochybnila svou vlastní existenci. Žádná relevantní strana netouží po jednotě a totalitě, což zajišťuje režimu solidnost.

3. Zcela jinak politický boj vypadal v Itálii a Francii 4. republiky po druhé světové válce. Tam nešlo jen o druhotné principy, ale o samotné základy státu a o povahu systému. Komunistické strany nepřijímaly pluralitní demokracii, volnou soutěž stran, kterou chtěly nahradit jedinou stranou, a neuznávaly práva opozice a politické svobody. Nekomunistické strany odmítají systém jediné strany, totalitní koncepci státu, likvidaci

opozice a zrušení politických svobod. Boj mezi těmito dvěma soupeři neměl ráz sportovního souboje mezi dvěma týmy, ale boje na život a na smrt, přičemž smrt může přijít jen z jedné strany: nástup komunistů k moci vede ke zrušení nebo domestikování, satelizování ostatních stran, kdežto výkon moci nekomunistickými stranami vede naopak k tolerování komunistů, nechtějí-li se demokratické strany zpronevřit svým principům. Tento třetí typ stranického boje je ostatně společný všem systémům se silnou totalitní stranou, jako byla roku 1920 italská fašistická strana. Tato neshoda v základních principech plyne mnohem víc z povahy totalitních stran než z jejich voličů, z nichž mnozí jsou podle Duvergera stoupenci politických svobod a práv opozice [Duverger 1981: 547].

Je jasné, že systém se silnou komunistickou (nebo obecně silnou totalitní) stranou je nutně křehký. Životaschopný zůstává takový systém stran jen tehdy, když totalitní strana zůstává v opozici nebo když spolupracuje na vládě jen velmi marginálně, okrajově. Pokud vládne sama, zruší své konkurenty, a pokud se na vládě podílí významným způsobem, pokusí se své partnery rozložit.⁹

Proto je taková politická struktura životaschopná jen v multipartismu. Systém dvou stran, z nichž jedna je totalitní, by vedl po jisté době k jejímu vítězství, což by odzvonilo umíráčkem nejen bipartismu, ale i demokracii. V multipartismu však existuje už výše zmíněné riziko bilaterální opozice, kdy jedna totalitní strana (např. komunistická) vytváří příznivý terén ke vzniku druhé (např. fašistické) strany. Fašistická propaganda využívá strachu z komunismu a přitahuje klientelu demokratických stran. Demokratické strany se z kleští dvou totalitních stran nemusejí vymanit a mohou se zhroutit.

Jaké *strategie neboli prostředky* užívají opozičníci? Je samozřejmé, že budou záviset od cílů: revoluční opozice nebude mít stejnou strategii jako opozice, jíž jde prostě o ministerská křesla. Strategie však závisejí také od ostatních prvků, jimiž jsme se dosud zabývali, např. na místě setkání mezi vládou a opozicí. Prostředek vhodný v jednom systému bude naopak nevhodný v jiném systému. Dahl uvádí šest strategií opozice.

- 1) Opozice se věnuje především přísné soutěži a snaží se tedy získat dostatečný počet voličských hlasů, aby si mohla zajistit většinu parlamentních křesel a utvořit jednobarevnou vládu složenou jenom ze svých vlastních členů. Tato strategie se nejnázne uplatní v tuhém bipartismu, kde je opozice jasně identifikovatelná a kde rozhodují volby. Učebnicovým příkladem této strategie je Velká Británie.
- 2) Opozice vychází z toho, že nemůže dosáhnout parlamentní většiny, a věnuje tedy své úsilí tomu, aby mohla vstoupit do vládní koalice a zajistila si všemožné výhody handlováním uvnitř koalice. Této strategii přeje nejvíc systém, kde existují víc než dvě relevantní strany, které jsou poměrně tuhé a v nichž výběr vlády je poměrně nejdůležitější (rozhodující). Příklady jsou Belgie nebo Holandsko.

⁹⁾ Viz citované Duvergerovo dílo [Duverger 1981: 462-464], kde se popisuje taktika „kolonizace“, které používají komunistické strany v aliancích. Příkladným úspěchem této komunistické taktiky je po skončení 2. světové války zejména Maďarsko, ale také Československo. Podle Duvergera se podobnou taktikou řídily v té době i západoevropské komunistické strany, zvláště pak italská; té se dočasně podařilo infiltrovat a rozložit socialistickou stranu, která však roku 1956 nabyla opět nezávislosti.

- 3) Opozice přijímá předchozí, tj. druhou strategii, ale je si vědoma, že k mnoha důležitým rozhodnutím dochází při kvazioficiálním handlování mezi velkými sdruženími. Tato strategie se dá uplatnit zejména v multipartistických systémech, které navíc mají široce rozvinutou strukturu demokratického korporatismu. Setkáme se s tím zejména v Norsku a Švédsku.
- 4) Opozice vychází z toho, že žádné místo setkání není obecně rozhodující a že každé místo může být rozhodující v daném případě. Opozice proto zaměřuje svou taktiku na nejzranitelnější místa a vychází především ze svých zdrojů. Tak je tomu především ve Spojených státech a v menší míře v Německu.

Tyto čtyři obecné strategie souvisejí s charakteristikami systému, v němž opozice působí, tj. s koncentrací opozice, s jejím konkurenčním charakterem, její identifikovatelností a místy jejího setkání s vládou. Kromě toho uvádí Dahl ještě dvě strategie nebo série strategií, které souvisejí s cíli, jež si opozice v demokratických režimech klade:

- 5) Strategie, přesněji řečeno série strategií užívaných opozicí, jíž jde o přežití politické jednotky, kterou považuje v souladu s vládou za ohroženou např. válkou nebo jinou velkou krizí. Opozice se pak snaží vstoupit do koaliční vlády za co nejvýhodnějších podmínek a vyhrazuje si právo vrátit se k systému přísné konkurence, až nebezpečí pomine, nebo při příštích volbách. Tak tomu bylo ve Velké Británii během obou světových válek, ve Švédsku za druhé světové války, v Itálii bezprostředně po 1. světové válce.
- 6) Strategie, která je také sérií strategií, přijímaná revolučními opozicemi, které chtějí zničit politickou jednotku nebo základní principy jejího ústavního systému. Revoluční opozice pak užívají všech možností, kterými disponují, ke zvýšení zranitelnosti systému, tj. k přerušení normálního fungování politických procesů, zdiskreditování systému, zruinování jeho legitimacy apod., aby mohly uchopit moc. Taková byla např. strategie nacistů a komunistů ve výmarském Německu.

Avšak některé demokratické země jsou schopny integrovat i poměrně silné antisystémové strany, které tam plní nejen už dříve zmíněnou tribunskou funkci a demokracii vážně neohrožují, ale dokonce – ačkoli spíš nechtěně a proti své vůli – přispívají k jejímu uznání a ustálení (plní legitimační a stabilizační funkci: „fonction de légitimation-stabilisation“, jak to nazývá G. Lavau). Lavau takovou úlohu připisoval Komunistické straně Francie [Lavau 1970, 1975]. Komunistická strana Francie však neplnila funkci normální a legitimní alternativy vládních stran, čímž ztěžovala možnost alternace neboli střídání u vlády, které je v demokratických režimech považováno za „funkční“ (Lavau tuto funkci, kterou KSF neplnila, nazývá funkcí politického střídání: „fonction de relève politique“).

Pokud jde o Itálii, tam komunistická strana nejen ztěžovala, ale prakticky znemožňovala alternaci, protože v ní na rozdíl od Francie neexistovala silná socialistická strana. Duverger psal ve svém zakládajícím díle v roce 1951, že se v Itálii na horizontu rýsuje protiklad mezi komunistickou stranou a stranou „západní“ (tou západní stranou tam byla křesťanská demokracie). Giorgio Galli to v Itálii nazýval „nedokonalým bipartismem“ [Galli 1966]. Za nedokonalý bipartismus se však především považuje německý systém „dvou a půl stran“ [Blondel 1968], který se od italského výrazně liší tím, že není zablo-

kovaný, je tam možné určité střídání u moci.¹⁰ Proto by se italský systém v padesátých letech 20. století, který k bipartismu nedospěl (G. Sartori ho naopak považoval dokonce za příklad extrémního multipartismu neboli „polarizovaného pluralismu“, což od roku 1979 odpovídá skutečnosti), dal lépe charakterizovat jako „nedokonalý pluralismus“¹¹ nebo zablokovaný bipolární systém.¹²

Výstižně italskou situaci popsal a vysvětlil Václav Bělohradský [Bělohradský 1992, 1993, 1994]. Opozici tam reprezentovala od konce 2. světové války komunistická strana, která však prakticky znemožňovala, aby docházelo ke střídání u moci. Kdyby se totiž komunistická strana dostala k moci, nedošlo by jen ke změně uvnitř režimu, ale ke změně režimu jako takového. Znamenalo by to základní zvrat jak v ekonomické politice, tak i v mezinárodním postavení Itálie. Křesťansko-demokratickou stranu, která tam představovala politický režim, pak volili i ti, kdo byli prostě proti komunismu.¹³ Zavedení jednokolového většinového volebního systému by tehdy v Itálii vedlo k urychlenému nástupu tohoto bipartismu komunistická strana-západní strana, ale mohlo by to tehdy mít, jak uváděl Duverger, katastrofální následky. V devadesátých letech je konstelace jiná.

Komunistické strany byly ovšem v různých obdobích nuceny podřídit svou revoluční strategii strategii kooperace a koalice, ať už vlivem svého neúspěchu v Německu nebo požadavků sovětské zahraniční politiky motivované německou hrozbou, koalicí v době války a poválečným úsilím o její zachování, politikou tzv. détente atd. Už ve své klasické práci o opozici z roku 1966 Dahl uvádí, že v průběhu dvaceti let po skončení druhé světové války neschopnost revolučních opozicí uchopit nebo udržet moc v Evropě bez zahraniční vojenské intervence, zdiskreditování stalinismu, slavný Chruščovův projev na 20. sjezdu komunistické strany Sovětského svazu roku 1956, zvýšení nezávislosti západoevropských komunistických stran vůči sovětskému područí, zmenšení důležitosti

¹⁰ Střídání u vlády je však v Německu jen omezené: křesťanským stranám ani sociální demokracii se vzhledem k převážně proporcímu volebnímu systému normálně nedaří dosáhnout nadpoloviční většiny a pokud nechtějí vládnout spolu ve velké koalici – jako tomu bylo v letech 1966-1969 – stávají se rukojmími malé liberální strany, jež rozhoduje, která ze dvou velkých stran bude ve vládě a která v opozici. V Rakousku má malá třetí strana (FPÖ) horší reputaci než německá FDP, a proto se jí obě silné strany vyhýbají a velká koalice sociálních demokratů a lidovců je tam častější než v Německu.

¹¹ Termín „nedokonalý pluralismus“ navrhl svého času Georges Lavau – kterého k tomu Galli inspiroval – k označení fungování francouzského politického systému [Lavau 1981a].

¹² Je v zájmu České republiky, aby se v pozici druhé nejsilnější strany po ODS stabilně usadila sociální demokracie, která by mohla na rozdíl od komunistů perspektivně představovat základ normální a legitimní alternativy současné vládní koalice vedené ODS. Prozatím je sociální demokracie druhou nejsilnější stranou v České republice jen podle průzkumů volebních preferencí (za zmínku stojí zejména průzkum volebních preferencí agentury STEM z února 1995, podle kterého sociální demokraté poprvé dosáhli hranice 20 %), zatímco v obou doposud konaných parlamentních volbách (1990 a 1992) skončili v českých zemích na druhém místě komunisté.

¹³ Zhroucení světového komunismu má v Itálii větší dopad než v jiných zemích Západu, protože tamější stranický systém odrážel víc než kde jinde konflikt Západ/Východ. Jak konstatuje Bělohradský, pádem berlínské zdi došlo k radikální změně. Exkomunistických stran se v Itálii už nikdo nebojí, a proto tam také křesťansko-demokratická strana ztratila ty voliče, kteří jí dávali své hlasy jen proto, že reprezentovala západní režim. O italském stranickém systému 1. republiky napsal nedávno česky časopiseckou odbornou studii Jiří Kunc [Kunc 1994: 5-22].

klasického proletariátu v průmyslově vyspělých zemích, to vše vedlo v hlavních západoevropských komunistických stranách, zejména italské, k pochybnostem o revoluční strategii a přinejmenším veřejně a oficiálně kladly důraz na strategii č. 2 (koalice).

MIROSLAV NOVÁK *po studiu sociologie na Karlově univerzitě v Praze a na Univerzitě v Lausanne pracoval jako asistent na katedře sociologie Ženevské univerzity, kde obdržel doktorát sociologie. Od roku 1990 působí jako odborný asistent na plný úvazek na katedře politologie Fakulty sociálních věd University Karlovy. Specializuje se na komparativní politickou sociologii a jeho hlavní odbornou publikací je kniha Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou, kterou vydalo nakladatelství Georg v Ženevě roku 1990.*

Literatura

- Bělohradský, V. 1992. „Politika nepečuje o lidi, ale o principy.“ *Mladá fronta Dnes*, 5. 5., s. 7.
- Bělohradský, V. 1993. „Italská varování.“ *Lidové noviny*, 16. 12., s. 6.
- Bělohradský, V. 1994. „Konec velkého strachu: K výsledkům voleb v Itálii a jejich zjednodušeným interpretacím.“ *Lidové noviny*, 6. 5., s. 6.
- Blondel, J. 1968. „Party Systems and Pattern of Government in Western Democracies.“ *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* I, č. 2, červen.
- Dahl, R. A. (ed.) 1966a. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. 1966b. *L'Avenir de l'opposition dans les démocraties*. Paris: SEDEIS.
- Dahl, R. A. (ed.) 1973. *Regimes and Oppositions*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. 1989. *Democracy and its Critics*. New Haven: Yale University Press.
- Dahl, R. A. 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing.
- Duverger, M. 1981. *Les partis politiques*, 10. vyd. Paris: Armand Colin. (1. vyd. je z r. 1951).
- Easton, D. 1965. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: Wiley.
- Galli, G. 1966. *Il bipartitismo imperfetto. Comunisti e democristiani in Italia*. Bologna: Il Mulino.
- Ionescu, G. 1967a. *The Politics of the European communist states*. London: Weidenfeld and Nicolson.
- Ionescu, G. 1967b. *L'Avenir politique de l'Europe orientale*. Paris: SEDEIS.
- Ionescu, G., I. de Madariaga 1972. *Opposition*. Baltimore: Penguin Books.
- Kunc, J. 1994. „Zrod a zánik stranického systému: První italská republika.“ *Politologická revue*, prosinec. Praha: Česká společnost pro politické vědy při AV ČR.
- Lavau, G. 1969. „Partis et systèmes politiques: interactions et fonctions.“ *Canadian Journal of Political Science/Revue canadienne de science politique* II, č. 1.
- Lavau, G. 1970. „Le parti communiste dans le système politique français.“ In *Le Communisme en France*, ed. F. Bon et al. Paris: A. Colin.
- Lavau, G. 1975. „The French Communist Party between State and Revolution.“ In *Communism in Italy and France*, ed by D. Blackmer, S. Tarrow. Princeton: Princeton University Press.
- Lavau, G. 1981a. „Le parti communiste français et le pluralisme imparfait en France.“ In *La démocratie pluraliste*, ed. J.-L. Seurin, J.-L. Martres. Paris: Economica.
- Lavau, G. 1981b. *A quoi sert le parti communiste français?* Paris: Fayard.
- Novák, M. 1990. *Du Printemps de Prague au Printemps de Moscou*. Genčve: Georg.
- Quermonne, J.-L. 1986. *Les régimes politiques occidentaux*. Paris: Seuil.
- Roskin, M. G. 1993. „The Emerging Party System of Central and Eastern Europe.“ *East European Quarterly* XXVII, č. 1, březen.

- Sani, G., G. Sartori, 1982. „Polarization, Fragmentation and Competition in Western Democracies.“ In *Western European Party Systems: Continuity and Change*, ed. by H. Daalder, P. Mair. Beverly Hills: Sage.
- Sartori, G. 1966. „European Political Parties: The case of Polarized Pluralism.“ In *Political Parties and Political Development*, ed by J. LaPalombara, M. Weiner. Princeton: Princeton University Press.
- Sartori, G. 1970. „The typology of party system: proposals for improvement.“ In *Mass politics: studies in political sociology*, ed. by E. Allardt, S. Rokkan. New York: Free Press.
- Sartori, G. 1976. *Parties and Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sartori, G. 1987. *The Theory of Democracy Revisited*. Chatham, NJ: Chatham House Publishers.
- Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa.
- Schapiro, L. (ed.) 1972. *Political Opposition in One-Party States*. London: McMillan.
- Schwartzberg, R.-G. 1977. *Sociologie politique*, 3. vyd. Paris: Montchrestien. (1. vyd. je z r. 1971).

Summary

An institutionalised and legalised opposition, which is the essential sign of a pluralistic democracy, depends on systems of political parties. Important variables here are the number of parties (a key role is played not only by the difference between bipartisan and multiparty politics, but also by that between moderate pluralism and extreme pluralism), the degree of their internal unity, as well as the ideological distance which divides them from each other. The possibility of alternation in the government, i.e. the ability of the opposition to represent a legitimate alternative to the government of the day, which it can replace smoothly, depends amongst other things on the ideological distance between parties. Strongly anti-system parties, which make the alternation of government more difficult, and can sometimes lead to the collapse of democracy (Weimar Republic), can under other circumstances fulfil a „tribunal function“ and, in this context, can even contribute to the legitimisation and stabilisation of democracy. The system of political parties which is being formed in the Czech Republic, on the one hand comes close to the Western standard; it is, however, still unnecessarily fragmented and threatened by the bilateral opposition. If the growth in voter support for the Czech Social Democratic Party, which is indicated by certain polls, is confirmed, the Czech political system could, in the not too distant future, unblock itself, and the conditions for a smooth alternation of power could gradually come into being.